

TÜRKİYE'DE GÖÇ YÖNETİMİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ*

The Role of Non-Governmental Organizations in Migration Administration in Türkiye

Fatih ÇELİK¹, Nazlı YÜCEL BATMAZ²

ÖZET

Dünyada ve Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarına verilen önem her geçen gün artmaktadır. Özellikle göç yönetimi gibi çok boyutlu bir alanda çeşitli aktörlerin sürece katılması hem yönetimin demokratik niteliğini artırırken hem de göç politikalarının etkin ve verimli yürütülmesine olanak sağlamaktadır. Türk kamu yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu’ndan tevarüs edilen miras çerçevesinde bürokrasi başat aktör olarak kamu politikalarını belirleyip uygulamaktadır. Bu nedenle Türk siyasal hayatında sivil toplum kuruluşları zaman zaman etkili olsalar da kamu politikası gündeminde etkili bir aktör olamamışlardır. 1999 yılında yaşanan Gölcük depremi, Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının gündeme gelmesinde öncü olaylardan biri olmuştur. Deprem sürecinde sivil toplum kuruluşlarının oynadıkları rol, ön plana çıkmalarında etkili olmuştur. Akabinde de Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik süreci sivil toplum kuruluşlarının gelişmesinde önemli bir dönüm noktasıyken, 2011 yılında Türkiye’ye yönelik başlayan yoğun göç hareketliliği neticesinde ihdas edilen 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu göç yönetimine ve göç politikası sürecine sivil toplum kuruluşlarını dahil etmiştir. Bu çalışmada sivil toplum kuruluşlarının göç yönetiminde etkili olup olmadıklarını anlamak amacıyla durum çalışması yapılmıştır. Bu bağlamda Ankara merkezli olup Türkiye’nin çeşitli illerinde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarıyla yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır. Sivil toplum kuruluşlarının göç yönetiminde özellikle göç politikası yapımında etkilerinin çok sınırlı olduğu fakat sahada kamu kurumlarının yanında etkili bir aktör oldukları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç yönetimi, göç politikası, sivil toplum kuruluşları, bürokrasi

ABSTRACT

In the world and in Türkiye, the importance of non-governmental organizations is rising. The involvement of diverse players in the process, particularly in multifaceted public policy areas like migration, not only improves the democratic quality of governance but also makes it possible for policies to be implemented effectively and efficiently. Within the framework of the legacy inherited from the Ottoman Empire in Turkish public administration, bureaucracy is the dominant actor of public policy making and implementation. For this reason, although non-governmental organizations have been effective in Turkish political life from time to time, they have not been an effective actor in the public policy agenda. The Gölcük Earthquake in 1999 was one of the pioneering events in bringing non-governmental organizations to the agenda in Türkiye. The role played by non-governmental organizations in the post-earthquake process was effective in bringing them to the forefront. Subsequently, while Türkiye's accession process to the European Union was an important turning point in the development of non-governmental organizations, the Law No. 6458 on Foreigners, and International Protection, which was enacted as a result of the intense migration mobility towards Türkiye in 2011, included non-governmental organizations in migration policy process and migration administration. In this study, a case study was conducted to understand whether the relevant non-governmental organizations are effective in migration administration and policies. In this context, semi-structured interviews were conducted with non-governmental organizations centered in Ankara and operating in various provinces of Türkiye. It was concluded that the influence of non-governmental organizations in migration administration especially in policy making is very limited, but they are an effective actor alongside public institutions in field.

Keywords: Migration administration, migration policy, non-governmental organizations, bureaucracy.

1. ORCID: 0000-0003-2615-4246

2. ORCID: 0000-0003-1950-7410

1. Araştırma Görevlisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, fatih.celik@hbv.edu.tr, fatihcelikk@yandex.com.
2. Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nazli.batmaz@hbv.edu.tr

*Bu çalışma Doç. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ danışmanlığında yazılan “Türkiye’de göç yönetiminde sivil toplum kuruluşlarının” rolü başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

*ÇELİK, F. ve YÜCEL BATMAZ, N. (2023). “Türkiye’de Göç Yönetiminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, s.29, s.218-230.

Makale Geliş Tarihi: 07 Nisan 2023 Kabul Tarihi: 16 Mayıs 2023

EXTENDED ABSTRACT

In the West, civil society, which was first referred to as the state as natural in the historical process, has developed as an area that is separate from the state and works for its own purposes with the strengthening of the bourgeoisie over time. In the West, the issue of independence from the state and struggle for its own purposes has been different in Türkiye. In the social and political tradition of the Ottoman Empire, which Türkiye inherited, the state has always been the dominant actor and an obstacle to the development of different instruments in society. Following the establishment of the Republic, in the framework of what Heper describes as the transcendentalist state, the bureaucracy has been the dominant actor in the modernization of society, while civil society has remained as an object in the construction of public policies. Although civil society in Türkiye began to strengthen to some extent especially after 1960, both the March 12 Memorandum and the September 12 coup d'état encouraged civil society to become an apolitical element. Although the September 12 government initially preferred a model limiting civil initiatives, over time Türkiye's economic liberalization strengthened civil society elements. The importance given to non-governmental organizations in the world and in Türkiye is increasing day by day. Especially in multidimensional public policy areas such as migration, the participation of various actors in the process both increases the democratic quality of governance and enables the effective and efficient implementation of public policies. The 1999 Gölcük Earthquake was one of the pioneering events in bringing non-governmental organizations to the agenda in Türkiye. The role played by non-governmental organizations in the post-earthquake process was effective in bringing them to the forefront. Subsequently, while Türkiye's accession process to the European Union was an important turning point in the development of non-governmental organizations, the Law No. 6458 on Foreigners and International Protection, which was enacted as a result of the intense migration movement towards Türkiye in 2011, included non-governmental organizations in migration administration and policy. The law refers to non-governmental organizations in the areas of visiting removal centers, to carry out the removal, voluntary return, providing consultancy, support for voluntary return, cooperation in international protection processes, visiting reception and accommodation centers and integration. In particular, it is stated that in the planning of integration activities, the suggestions and contributions of non-governmental organizations can be used "...plan for harmonization activities in order to facilitate mutual harmonization between foreigners, applicants and international protection beneficiaries and the society as well as to equip them with the knowledge and skills to be independently active in all areas of social life without the assistance of third persons in Türkiye....." It is also emphasized that cooperation will be made with non-governmental organizations within the framework of "The Directorate General shall promote the courses related to access to public and private goods and services, access to education and economic activities, social and cultural communications, and access to primary healthcare services and, awareness and information activities through distant learning and similar means in cooperation with public institutions and agencies and non-governmental organizations." In this study, a case study was conducted to understand whether the relevant NGOs are effective in migration policies as referred to in the law. In this context, semi-structured interviews were conducted with 18 civil society organizations centered in Ankara and operating in various provinces of Türkiye. Purposive sampling method was used in the selection of civil society organizations. The data obtained were subjected to content analysis and coded with the MAXQDA2022 program using the deductive method. According to the results of the study, it was concluded that the impact of non-governmental organizations in migration administration especially migration policy-making processes is very limited, but they are able to lighten the burden of the state in the field as an effective actor alongside the implementing public institutions.

GİRİŞ

Batı'da tarihsel süreçte önce devletli toplum olarak adlandırılan sivil toplum, zaman içerisinde burjuvanın güçlenmesiyle birlikte devletten ayrı, kendi amaçları doğrultusunda çalışan bir alan olarak gelişim göstermiştir. Batıdaki devletten bağımsızlaşma konusu Türkiye'de farklılaşmıştır. Türkiye'nin tevarüs ettiği Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve siyasal geleneğinde devletin her zaman başat aktör olması toplumdaki farklı enstrümanların gelişmemesinin nedenlerinden biridir. Cumhuriyetin kurulmasının akabinde de Heper'in aşkıncı devlet olarak tanımladığı çerçevede bürokrasi, toplumun çağdaştırılmasında başat aktör olmuş, sivil toplum kamu politikalarının kurgulanmasında nesne olarak kalmıştır. Özellikle 1960 sonrasında Türkiye'de sivil toplum bir ölçüde güçlenmeye başlasa da gerek 12 Mart Muhtırasıyla gerekse 12 Eylül Darbesi'yle sivil toplumun apolitik bir unsur hâline gelmesi teşvik edilmiştir. 12 Eylül yönetimi başlangıçta her ne kadar sivil inisiyatifleri sınırlandırıcı bir model tercih etse de zaman içerisinde Türkiye'nin ekonomik liberalizasyonu sivil toplum unsurlarını da güçlendirmiştir.

Türkiye’de sivil toplum unsurlarının öne çıkmasında önemli bir aşama 17 Ağustos 1999 depremi olmuştur. Deprem sürecinde ön plana çıkan sivil toplum kuruluşları, 2000 yılında Avrupa Birliği üyelik süreciyle birlikte Türkiye’nin kamu yönetimi gündeminde yerini almıştır.

Dünyada, özellikle hem sivil toplumun doğduğu hem de yoğun göç alan Avrupa ülkelerinde STK’lar çeşitli şekillerde sahada faaliyet göstermektedirler. Örneğin son 200 senedir göç ülkesi durumunda olan Fransa’da (De Wenden, 2011:61) STK’lar entegrasyona yönelik atölye çalışmaları (İnternet 1) yasal mültecilerin entegrasyonu ve iltica başvurusu prosedürleri sırasında göçmenlere yardımcı olma, acil durumdaki göçmenler için konaklama sağlama gibi faaliyetlerde bulunmaktadır (İnternet 2). Avrupa’nın bir diğer göç ülkesi Almanya’da da STK’lar, göçmen entegrasyonunu sağlamaya yönelik, göçmenlik geçmişi olanlara sosyal danışmanlık ve dil desteği sağlama (İnternet 3) gibi konularda faaliyet göstermektedir. Avrupa’nın doğu sınırlarındaki giriş kapısını niteliğinde olan Yunanistan önemli bir transit ülkedir. Yunanistan’da STK’lar göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamaya (iş bulmak, kalacak yer temin etmek, sağlık hizmetlerine erişim sağlamak gibi) ve onların çıkarlarını ev sahibi toplumda temsil edilmelerine yönelik çalışmaktadır (Papadopoulos, Chalkias ve Fratsea, 2013: 346-347). Ayrıca STK’lar güçlendirme, mali bağımsızlık ve sosyal entegrasyon, refakatsiz çocuklar, eğitim ve faydalı yaşam becerileri gibi konular üzerinde durarak, insan haklarının savunulması gibi hususlarda çalışmaktadırlar (İnternet 4). Bir diğer transit ülke İspanya’da da STK’lar diğer üç ülkeye benzer şekilde göçmenlerin sosyal haklarının savunulması, sosyal yardım, hukuk, eğitim, sağlık ve barınma hizmetlerine erişimlerinin sağlanması gibi alanlarda faaliyet göstermektedir (İnternet 5).

STK’lar Avrupa ülkelerinde çeşitli şekillerde göçmenlerin entegrasyonuna yönelik çalışmalar da örneğin Fransa’da politika yapımında sivil toplumun etkisi sınırlıdır (Spencer, 2017:12). Aynı şekilde her ne kadar kapsamlı bir göç ve entegrasyon politikası için uzmanlık ve stratejiler harekete geçirilmiş olsa da ulusal mevzuata etki bağlamında çeşitliliğin sağlanmasında Almanya’da da isteksizlik söz konusudur (Borkert ve Bosswick, 2011:116-117). Benzer şekilde transit ülke Yunanistan’da STK’lar operasyonel anlamda etkili olsalar da resmi kanallar aracılığıyla politika geliştirme konularında çok az söz sahibi olmuşlardır. Bu çerçevede de savunuculuk rolünden ziyade tedarik sağlama gibi konularda etkilidirler (Spencer, 2017:19). Aynı durumda İspanya’da da gerek koordinasyon eksikliği gerekse sivil topluma yönelik anlayış eksikliği nedeniyle STK’ların politika oluşturma potansiyelinin önüne geçmiştir (Bruquetas Callejo vd. 2011:317).

Türkiye’de de Nisan 2011’de 252 kişilik Suriyeli göçmen kafilesiyle başlayan yoğun göç akımı neticesinde yürürlüğü giren 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu STK’lar için kilometre taşı niteliğindedir. İlgili kanunda STK’larla çeşitli şekillerde, uyum, geri gönderme, danışmanlık verme vb. konularda iş birliği yapılabileceği vurgulanmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada STK’ların göç yönetimi süreçlerinde etkili olup olmadıkları sorunsalı üzerine odaklanılmış bu amaçla da durum çalışması yapılmıştır. Bu çerçevede Ankara merkezli 18 STK’yla yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu yolla görüşmelerden elde edilen metinler MAXQDA2022 programıyla kodlanmış; elde edilen kodlar neticesinde kategorilere, kategorilerden temalara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada analiz sürecinde tümevarımcı bir yaklaşımla kodlama yapılmıştır. Çalışma kapsamında kamu kurumlarıyla ve STK’larla etkileşim hâlindeki göçmenlerle görüşülmemiş olması çalışmanın sınırlılığı olarak sayılabilir. Çalışmada STK’ların göç yönetiminde özellikle göç politikaları yapımındaki etkilerinin çok sınırlı olduğu fakat politika uygulama safhasında etkili oldukları savunulmaktadır. Bu çerçevede Türk kamu yönetiminin kamu politikası oluşturma süreçlerindeki bürokratik niteliğini göç yönetimi ve göç politikaları özelinde koruduğu savunulmaktadır.

1. Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum, totaliter/otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş aşamasında anahtar bir kavram, toplumun demokratikleşmesinin kurucu bir ögesi, bireysel hak ve özgürlüklere alan açılmasının, açılan alanın genişlemesinin en temel aktörüdür. Aynı zamanda sivil toplum; toplumsal problemlerin çözümünde devletle ve siyasi partilerle iş birliği içerisine giren bir aktör olmasının yanında devlet yönetiminde etkinlik, etkililik, verimlilik ve şeffaflığın sağlanması yönelik çalışmaktadır (Keyman, 2004:2-4).

Modern anlamda sivil toplum devlete paralel aynı zamanda da devletten ayrı, vatandaşların kendi çıkarlarına göre birleştiği bir alan olarak geliştirilmiştir. Ortaya çıkan bu düşünce, özel mülkiyetin yükselişini, piyasa rekabetini ve burjuvazi gibi değişen ekonomik gerçekleri de yansıtmaktadır. Demokrasiye yönelik küresel eğilim, dünyanın dört bir yanındaki eski diktatörlük ülkelerinde sivil toplum için alan açmış, ABD ve Batı Avrupa’da, yorgun parti sistemlerinden kaynaklanan halk yorgunluğu, bir sosyal yenilenme aracı olarak sivil topluma ilgiyi ateşlemiştir.

Özellikle gelişmekte olan dünyada, özelleştirme ve diğer piyasa reformları, hükümetleri geri çekerken sivil topluma müdahale etme şansı sunmuştur. Aynı zamanda bilgi devrimi, bağlantıları kurmak ve vatandaşları güçlendirmek için

yeni araçlar sağlayarak, sivil toplumu soğuk savaş sonrası dönemin temel unsurlarından biri haline getirmiştir (Carothers ve Barndt, 1999:18-19).

Sivil toplum-devlet ilişkilerinin 4D'si bağlamında; derişmeci-dayatmacı sivil toplum, devlet karşısında baskı aracı olarak devletin karar organlarını ve politika yapılarını aşırı derecede etkilemektedir. Bu çerçevede devletin sivil toplumdan özerkliğinin sağlanması konunun özükten dengeleyici-daraltmacı sivil toplum, bireyin ve toplumun önceliklerini devlete karşı savunan, devlet karşısında sivil toplumun özerkliğine vurgu yapan bir yaklaşım sergilenmektedir. Denetleyici-danışmacı sivil toplum ise, özellikle demokratik değerlerin içselleştirildiği toplumlarda daha iyi kavranan bir model olmakla beraber devletin demokratikleşmesi sürecinde farklı sivil toplum unsurlarının saydamlık, hesapverebilirlik ve katılımını da içinde barındıran demokratik değerler çerçevesinde denetimin ve denetlemenin etkili şekilde işletilmesine atıf yapmaktadır. Destekleyici-dayanışmacı sivil toplum ise, sivil toplum unsurlarıyla devleti oluşturan aktörler arasında olumlu ve katkı sağlayıcı bir durumu tarif etmektedir (Acar, 2015).

STK-devlet ilişkilerine dair bir başka tasnif de Najam tarafından yapılmıştır. Belirli bir konuda, devlet kurumları ve STK'lar yalnızca benzer politika hedefleri ve benzer stratejileri tercih ettiğinde, iş birliğine dayalı bir ilişki olasıdır. Esasen, araçların yanı sıra tercih edilen amaçların bir yakınsaması vardır. Devlet kurumları ve STK'ların farklı amaçlar ve stratejiler tercih etmeleri durumunda çatışmacı bir ilişki olasıdır. Resmi kuruluşlar ve STK'ların benzer hedefleri paylaştığı ancak farklı stratejileri tercih ettiği durumlarda tamamlayıcı bir ilişki olasıdır. Esasen, taraflar farklı stratejilere, ancak yakınsak hedeflere sahiptirler. Bu tamamlayıcılık kavramı, hükümetten beklenebilecek ancak hükümetin yerine getir(e)mediği işlevleri yerine getirmede STK'ların etkin olduğu, hizmet sağladığı durumlarda yaygındır. Katılma durumuysa, hükümet ve STK'ların benzer stratejileri paylaştığı ancak farklı hedefleri tercih ettiği durumlarda söz konusudur (Najam, 2000:384-389).

Çizelge 1.1

Hedefler (Sonuçlar)

	Benzer	Farklı
Benzer	İş birliği (cooperation)	Katılma (co-optation)
Farklı	Tamamlayıcılık (complementarity)	Karşı Karşıya Gelme (confrontation)

Kaynak: Najam 2000:383.

2. Türkiye'de Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye'nin siyasi ve kültürel geleneğini devraldığı Osmanlı İmparatorluğu, bürokratik nitelikli bir devlettir. Bu gelenekte Batı tipi sivil toplum bulunmamakla beraber, devlet-vatandaş ilişkisi sözleşmeye dayalı olmayıp güçlü devlet başat konumdadır (Çaha, 1994: 83). Batı'da sivil toplumun gelişmesinde kentler ve ekonomik örgütlenmenin değişimi belirleyicidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda zenginliğin önemli bir kısmına bürokrasinin sahip olduğu noktada Batı'da sivil toplumun gelişmesine zemin hazırlayan hususlara rastlanılmamaktadır (Cihan ve Doğan, 2007:11-12). Sivil toplum unsurlarının merkeze bağlı olması, kendi normlarını geliştirmelerinin önünde engel teşkil ederek sivil toplum unsurlarının bir şekilde resmi otoritenin sacayağını oluşturmasına neden olmuştur (Çaha, 1994: 88).

Osmanlı İmparatorluğu'nda sivil toplumun merkezi otoriteden özerk olmaması ve merkezi otoritenin kontrolü altında olması durumunun yanında devlet elitleriyle sivil hareketler arasındaki ilişki de merkezi otoriteden bağımsızlaşmanın

önünde engeldir. Bir diğer husus ise hukuki temelde STK'ların yapısının düzenlenmemiş olmasıdır. Zira hukuki yapı içerisinde özgürlük alanının da kısıtlı olması merkezi otorite aleyhindeki görüşlerin müsamahayla karşılanmamasına neden olmuştur. Aynı zamanda malî olarak devlet eliti tarafından desteklenmeleri de ekonomik ve fikrîsel bağımsızlığa engel olmuştur (Seyrek 2010:1442-1444). Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sivil toplumun ve STK'ların serüveni Cumhuriyet'i de etkilemiştir. Heper'in Osmanlı-Türk yönetim biçimini patrimonyalizm olarak tanımladığı noktada patrimonyalizmde merkez, çevreyi tamamen etkisiz hâle getirmiştir. Bu gelenek çerçevesinde İmparatorluk'tan Türkiye'ye aşkın bir devlet zayıf bir toplum miras kalmıştır. İmparatorluk geleneğinde olduğu gibi Cumhuriyet'te de aşkın devlet, bürokratik seçkinlerce topluluğu bir arada tutmanın zorunlu unsuru olarak görülmüştür (Heper, 2012:37,40).

Türkiye'de tek partili yıllarda güçlü bir burjuva sınıfı yokken bürokrasi oldukça güçlüdür. Bu nedenle bürokrasi genel yönetimin dışında endüstriyel, tarımsal girişimleri örgütlemek ve yönetmek durumunda kalmıştır. Bunun sonucunda modern eğitimden geçmiş kişiler için en büyük işveren devlet olmuştur. Bürokrasinin sağladığı prestij memurlara iktidar imkânı sağlarken bürokrasi halka hizmet eden değil halka emreden şeklinde anlam kazanmıştır (Şaylan, 1974:75-76). Bir diğer husus ise, ekonomik kalkınma ve kültürel değişimde devlet girişimleri ve devlet merkezli ekonomik planlama düşüncesinin benimsenmesidir. Bu düşünce çerçevesinde, medya üzerinde monopol oluşumu, derneklerin ve sivil hareketlerin kontrol edilmesi politikaları, devasa bir bürokrasi meydana getirmiştir (Toprak, 1996:117).

Çok partili döneme geçilmesiyle birlikte 1950'de Demokrat Parti iktidarı başlamıştır. Demokrat Parti, bürokratik seçkinlerin geliştirdiği aşkın devletin bürokratik yorumuna karşı gelişen bir protesto niteliğindedir. Aşkın devletten ziyade bürokratik seçkinlere muhalif olan demokratlar, devleti aşırı araçsallıkla aşkın devletin farklı biçimleri arasında gidip gelen bir hâle getirmişlerdir (Heper, 2012:178,180). Demokrat partinin iktidara gelmesiyle bürokrasi siyasi gücünü, gelir dağılımındaki yerini ve prestijini kaybetmeye başlamıştır. Bürokrasi görece etkili pozisyonunu kaybederken burjuva temsilcisi girişimci gruplar güçlenmeye başlamış ve 1950'den sonra da siyasi iktidarı kontrol eder konuma gelmiştir (Şaylan, 1974:85-88). 1950-1970 dönemlerinin sonuna doğruysa Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan aşkın devlet yavaş yavaş ordunun eline geçmiştir. 1961 Anayasası yürürlüğe konulduğunda sivil bürokrasi, ordu ve CHP'nin lider kadroları devletin ortak sahibi olarak algılanırken 1960'ların başında ordu da Atatürkçü düşüncenin bürokratik yorumunu benimsemiştir. 1971 yılındaki muhtıra müdahalesi ordunun politika yapımına müdahale etmesi hususunu kurumsallaştırmıştır (Heper, 2012:164-165). Ordu tarafından desteklenen rejimle anayasa, sivil toplum karşısında devleti güçlendirecek bir hâle getirilirken muhalefeti bastırmak amacıyla özel mahkemeler kurulmuş ve sendikalar pasifleştirilmiştir (Ahmad, 1995:219-220). 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'yle anayasa askıya alınmış meclis kapatılmıştır. Darbe, sadece hükümetin elindeki yetkiyi değil sivil toplumun gücünü de elinden almıştır. Sağ-sol kavgalarının günlerce devam ettiği, polis teşkilatının dahi ideolojik olarak bölündüğü, ülkenin "sivil toplum" tarafından yönetildiği alanda sivil toplum farklılıklara toleransı değil salt devletten özerkliği temsil etmiştir. Eğer 1960 darbesi sivil toplumu baskıcı yönetimden korumuşsa 1980 darbesi de devleti sivil toplum karşısında güçlendirmiştir (Toprak, 1996:94). Bir bütün olarak ele alındığında, 1982 Anayasası ve diğer 1980 sonrası mevzuat, Türkiye'de yeni doğmakta olan sivil toplumun hem yasal arenası hem de kurumsal çerçevesi üzerinde hem daha fazla devlet kontrolü hem de apolitikleştirmeyi temsil etmektedir. 1982 Anayasası, 1961 Anayasasında zımni olarak kabul edilen sivil toplum kurumlarının özerkliğini reddetmenin yanında çıkarların, siyasi partiler ve çıkar grupları aracılığıyla temsil edilmesini de reddetmiştir (Toprak, 1988:127). Başlangıçta baskıcı ve sert bir yönetim sergileyen askeri idare zaman içerisinde değişime uğramıştır. 1980'lerin ortasından itibaren siyasi söylem, demokrasinin birleştirilmesi ve sivil toplumun güçlendirilmesi üzerine kurulmuştur. Desantralize, ekonomide daha minimal rolü olan, farklı toplumsal gruplara toleransla bakan, etnik ve dini çoğulculuğa yönelen bir dönüşüm yaşanmıştır (Toprak, 1996:92-93,117). Bu dönüşümlerle sivil toplum da güçlenmiştir (Erdoğan Tosun, 2005:134).

Türkiye'de 2000'ler köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Zira 2000'ler AB'nin etkilerinin olduğu yıllardır. 2005'te başlayan AB tam üyelik müzakereleri de STK çalışmalarını önemli derece etkilemiştir (Acar, 2015: 60). Üyelerin ve destekçilerin gönüllü katılımına dayanan, üyelik aidatları ve mütevazı bağışlarla finanse edilen STK'lar profesyonelleşerek, sorun odaklı ve proje bazlı çalışır hâle gelmiştir. STK faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi, demokratik konsolidasyona katkıda bulunma kapasitesi artan, daha aktif, dinamik bir sivil topluma yol açmıştır (Ergun, 2010:519). AB, Türkiye'de de sivil toplumun güçlenmesine yalnızca mevzuat değişiklikleri yoluyla değil, doğrudan mali yardım yoluyla da katkıda bulunmuştur. AB'nin Türkiye'deki STK'larla ilgili önceliği, Türkiye'nin farklı bölgelerinde ortaya çıkan küçük ölçekli ve gelişmekte olan STK'ları desteklemek olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye'deki STK'ların proje tasarımı ve uygulaması, kaynak geliştirme, iletişim, halkla ilişkiler ve istihdam konularında kapasitelerini geliştirmelerini amaçlanmıştır. Nihai amaç, doğal olarak, devlet ve toplum arasında daha

dengeli bir ilişki kurarak Türk demokrasisinin pratikte olgunlaşmasına katkıda bulunmaktadır (Göksel ve Güneş, 2005:65-66).

Türkiye’de özellikle 2011 yılında başlayan yoğun Suriyeli göçü kamu yönetiminin kurumsal yapısında da yeni değişiklikler meydana getirmiştir. Bu çerçevede 2013 yılında 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’yla Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Aynı zamanda 6458 Sayılı Kanun çeşitli şekillerde sivil toplum unsurlarına ve STK’lara atıf yapmıştır. Bu bağlamda; “Göç alanında uzmanlığı bulunan ilgili sivil toplum kuruluşu temsilcileri, Genel Müdürlüğün izniyle geri gönderme merkezlerini ziyaret edebilirler.”, “Başvuru sahibi ve uluslararası koruma statüsü sahibi kişi, sivil toplum kuruluşları tarafından sağlanan danışmanlık hizmetlerinden faydalanabilir.”, “Genel Müdürlük, gönüllü geri dönüş çalışmalarını, uluslararası kuruluşlar, kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği içerisinde yapabilir.” hükümleriyle beraber uyum konusunda “genel müdürlük,...,sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ile uluslararası kuruluşların öneri ve katkılarından da faydalanarak uyum faaliyetleri planlayabilir.” “Kamusal ve özel mal ve hizmetlerden yararlanma, eğitime ve ekonomik faaliyetlere erişim, sosyal ve kültürel iletişim, temel sağlık hizmeti alma gibi konularda kurslar, uzaktan eğitim ve benzeri sistemlerle tanıtım ve bilgilendirme etkinlikleri Genel Müdürlükçe kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarıyla da iş birliği yapılarak yaygınlaştırılır.” Hükümleri bulunmaktadır (İnternet 6). 6458 sayılı kanunun ruhuna bakıldığında çeşitli şekillerde STK’lara atıf yapılmış ve STK’ların sürecin aktörü olması istenmiştir. Ayrıca, 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanun’uyla beraber Türkiye’de inanç temelli, dini temelli, hak temelli STK’lardan farklılaşan aynı zamanda bu üç tipi de içeren “göç temelli STK’lar” (MINGO-migration-oriented NGO) doğmuştur (Çelik 2023).

Türkiye’de STK’lar göç yönetimi sürecinde rol alma eğilimindedir. İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi’nin 2013 tarihli raporu dikkate alındığında STK’lar devletin göç alanında boş bıraktığı yerleri doldurmaya çalışan örgütlerdir. Fakat STK-kamu iş birliğine yönelik yeknesaklık bulunmaması gibi sorunlar söz konusudur. Genellikle devletin güvendiği ve ön plana çıkardığı STK’larla iş birliği yapma eğilimine girdikleri zira devletin yaptığı yardımların bu STK’lar aracılığıyla yapılmasının ayrımcılığa yol açtığı ifade edilmektedir. STK-kamu koordinasyonu eksikliği de önemli bir sorundur (Erdoğan, 2018:169-170).

Türkiye’deki Suriyeli göçmenler konusu ele alındığında, sivil toplumun ne kadar önemli bir rol oynadığı görülmektedir. STK’ların kapasitesinde meydana gelen gelişim akabinde uluslararası iş birliğinde de önemli bir gelişme sağlamıştır. Türkiye’de kamu kurumları ve STK’lar arası iş birliği de önemli bir aşamaya ulaşmıştır (Erdoğan, 2020:216). STK’lar süreç içerisinde etkili olmaya başlasalar da bazı sorunlar bulunmaktadır. Örneğin, 2020 yılında Ankara’da hak savunuculuğu yapan İnsan Hakları Derneği, İnsan Hakları Gündemi Derneği ve MAZLUM-DER’le görüşülen, “Hak Savunusu Yapan Sivil Toplum Kuruluşlarının Suriyeli Mülteciler Odağında Sosyolojik Analizi” başlıklı çalışmada STK’lar ve devlet arasında güçlü bir iş birliği kurulamadığı için tarafların birbirlerine önemli ölçüde değer katamadığı ifade edilmiştir. İlaveten devletle ilişkilerin güçlü olmadığı, STK’ların görüşleri alınsa da uygulamaya geçilmediği ifade edilmiştir (Köksal, 2020:76-79). 2021 yılında yayımlanan “Sivil Toplum Kuruluşları Aracılığıyla Türkiye’deki Mülteci Kadın Güçlenmesine Uzmanların Görüşler” başlıklı çalışmada da politika üretim süreçlerine STK’ların katılmadıkları ifade edilmektedir (Yılmaz Dağcı, 2021:91-92). “Türkiye’de Göç ve İltica Alanında Çalışan Sivil Toplum Aktörleri: Bir Ağ Yaklaşımı” başlıklı çalışmada STK-devlet iş birliği en üst seviyede sivil toplum aktörünün muhatap alınarak beraber faaliyet yürütme ya da yetki devretme şeklindeyken en alt düzeyde de sivil toplum aktörlerinin görmezden gelinmesi fakat yaptığı faaliyetlere engel olunmaması şeklindedir. Burada örtük bir uzlaşma vardır. Bürokratik engellerin mevzu bahis olduğu ya ilişki kurulmak istenmediği durumlarda bu tip ilişkiler söz konusudur. Süreç içerisinde STK’lar faaliyetlerini yerine getirirken siyasi ya da bürokratik engellerle faaliyetlerin akıbetine uğraması gibi bir husus ortaya çıkmamaktadır (Akbaş Demirel, 2021:225-226). 2022 yılında yayımlanan “STK Perspektifinden İzmir’de Göçmen ve Sığınmacılara Yönelik Ayrımcılık ve Sosyal Dışlanma: Sosyal Hizmetin Temel İlkeleri Bağlamında Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmada da kamu çalışanlarının hizmet sunumunda zaman zaman çekinceli davrandıkları ve sorumluluktan kaçındıkları hususu gözlemlenmiştir (Güldalı, 2022:96-97).

3. Bulgular

3.1. Aracılık ve Kolay Ulaşılabilirlik

Çalışmanın bulgularına göre STK’lar barınma hizmeti sağlama, danışmanlık verme, aynı ve nakdi yardımlar konusunda çalışmaktadır. Uyum faaliyeti kapsamında da eğitim faaliyetleri, akademik faaliyetler ekonomik

faaliyetler yapılmaktadır. Ayrıca proje yazma yönünde de çalışmalar yürütülmektedir. Sahada STK'ların kamu personeline görece sürecin daha fazla içerisinde olduğu, STK'ların özellikle kamu kurumlarına göre daha esnek, daha rahat davranarak süreç içerisinde daha hızlı hareket edebildiği görülmektedir. Bir katılımcı bu hususu, "Kamu çalışanı için nedir mesai 8'de başlar 5'te biter bitti ama göç göçmen sorunu 8'de başlayıp 5'te biten bir sorun bir mesele değil. Bunun STK'lar eliyle STK'lar vasıtasıyla devletin sıkı bir denetimiyle olması olan bir gereken bir şey" (STK 11) şeklinde ifade etmiştir.

Bir diğer katılımcı göçmenlerle etkileşim kurma konusunda daha başarılı olduklarını

Daha çok iç içeyiz bu insanlarla, dediğim gibi devlet çalışanları elbette bir şeyler yapmaya çalışıyorlar ama, bizim kadar yakın olamazlar. Yani biz, her gün ailelerle beraberiz, işte iftarda beraberiz onlar bize geliyorlar. Bütün bu alanda çalışan STK'lar için söylüyorum biliyorum. Çünkü yönetiminden en alttaki gönüllüsüne kadar iç içeler bu insanlarla. Ama devlet çalışanları böyle değil sonuçta memur insanlar, işte göç idaresinin çalışanı benim kadar samimi olamaz (STK 4).

Şeklinde ifade etmektedir. Bu konuda bir başka katılımcı da "Birebir ilişkilerde sivil toplum aslında daha iç içe bir yapıda..... birebir halkla ilişkiler ve iletişim konusunda sivil toplum bence kamuya göre daha başarılı.....kamuun bakış açısı daha çok güvenlik öncelikli ve biraz daha tepeden bakan bir yapı var" (STK 13) şeklinde durumu ifade etmektedir. Bir diğer katılımcıya göre de "onları kötülemek amacıyla değil de memurların bir kısmına baktığımız zaman sadece insanlar iş yapmak için işini yapıp gidebiliyorlar. Hani biz böyle bir şey yok (STK 2)" şeklinde göçmenlerle ilişki kurma şeklinin resmi olmayan tarafına vurgu yapmaktadır.

STK'ların bürokratik olmayan tavrı STK'lara göçmenlere ulaşmada esneklik sağlamaktadır. Bu hususu başka bir temsilci de "Özellikle kamunun erişemediği noktalarda sivil toplum kuruluşları kılcallarda etkin olabilirler. Daha dar gruplarla daha dezavantajlı gruplarla çalışabilirler." (STK 14) şeklinde ifade etmektedir. Bu konudaki bir diğer görüş "Yani gönüllü yardımlarda daha aktif, devlete göre yani böyle sinir uçlarına daha çok dokunabiliyorlar. Sokağa, yardıma olan insana daha fazla dokunabiliyor. Ama devletin tabii yaptığı yardımı çok çok devasa yani onu göz ardı edemeyiz." (STK 7) şeklindedir. Devletin sürecin aktif bir aktörü olduğunu da kabul etmekle beraber STK'ların hassas konularda daha rahat çalışabileceğini ifade edilmiştir. Konuya ilişkin benzer bir örnek olarak şu ifade verilebilir: "X BŞB, proje için merkez tesis etti siz ne kadar kişiye destek olabilirsiniz o kadar iyi dediler. Zira burada göçmenler var ve biz hepsine erişemiyoruz. O yüzden size kapımız açık." (STK 18). STK'lar bu açıdan göçmenlere ulaşmada önemli bir yere sahiptir. Bu görüşü destekleyen bir başka görüş "bizim kamu kurumlarında görüşmemizde de aynı şey duyduğumuz için de söylüyorum hem oranın iş yükünü azaltacak hem de oradaki aracı olabilecek." (STK 6) şeklinde ifade edilmiştir. Bu çerçevede STK'lar göçmenle kamu kurumları arasındaki iletişimin bir köprüsü konumunda durmaktadır. Bu husus bir katılımcı tarafından "Devletin en azından belki kolluk, belki eğitim personeli, belki din personeliyle temas kurulması noktasında sivil toplum kuruluşları geçiş mekanizması olabilirler (STK 14)." şeklinde ifade edilmiştir. Benzer bir görüş olarak başka bir katılımcı; "Mesela göç idaresi mesela normalde kendisi bizim yerimizde olması lazım ama işte eksikler ve insanlara hızlı şekilde erişemediği içininsanlar STK'ları muhatap alıyor (STK 9)" diyerek durumu ifade etmiştir. Zira göçmenlere ulaşmada STK'lar "Suriyeli kişilere ulaşmak için Suriyeli sivil topluma ihtiyacımız oluyor. (STK 10)." şeklinde ifade edildiği üzere etkili konumdadır.

3.2. Kamu-STK Ayırışması

STK'ların ve devletin çalışma alanları konusunda farklılıklar ve benzerlikler söz konusudur. Bu konuda bir katılımcı;

Kesişim noktaları var, ayrı noktalar var. Bazen devletin dokunamayacağı noktalar var. Bazen de STK'ların dokunamayacağının noktalar var. Bu, Türkiye'deki huzurun ve şeyin devam edebilmesini toplumsal olaylarda çözümlenebilmeniz için iş birliği şeklinde olmalı birbirine ne rakip olarak önüne geçme şeklinde değil, tabi ki bir yol gösterici olabilir. Başarılı bir STK bu noktada yol gösterici olabilir. Ancak şey yaparsanız burada nedir öteki, sadece bu alanda ben varım. Bu iş bana hastır dediğiniz zaman sorunları çözümsüzleştirirsiniz. Sorunları çözmek için devletin ve STK'ların iş birliği şeklinde sorunları bütünleştirici bir yaklaşımla sorunların çözülmesi lazım. Devletin ulaşamayacağı dokunamayınca nokta yoktur. Ancak bazen devlet resmi şeyle gittiğinizde alamayacağımız cevaplar vardır. Çözemeyeceğimiz dokunamayacağının noktalar vardır. Bunları da STK'ların üzerine düşen görevler olarak yapması gerekir. İş birliği önemli (STK 11).

Şeklinde durumu ifade etmektedir. Çeşitli alanlarda aktörlerin faaliyetleri farklılaşmaktadır. Bu hususu bir katılımcı; “Kamu halka meslek sağlamak durumunda değil. Burada STK devreye giriyor. Sahada gerçek manada STK olduğundan yerel düzeyde STK’lar haşır neşir olduğu için kamunun kaynağı olmayan bazı alanlarda faaliyet gösteriyor.” (STK 16) şeklinde ifade etmektedir. Benzer bir husus bir diğer katılımcı tarafından “verdiğimiz danışmanlık, il göç idaresi şunu yapamaz mesela; götürüp bir çocuğu okula kaydettiremez veya kişiler için sağlık danışmanlığı veremez. Kişilerin boşanma davalarını, adli davalarını inceleyip şöyle şöyle yapmalısın böyle böyle yapmalısın diye bir danışmanlık veremez, görev alanları içerisinde yok” (STK 8) şeklinde ifade edilmektedir. Bu çerçevede STK’lar göçmenlere yol gösterici konumunda bulunmaktadır. Bu vesileyle de göçmenlere bürokrasiden daha yakın görünmektedir. Zira yukarıda da anlatıldığı üzere kamu personelinin görevi burada mevzuat temellidir ve kamu personelinin görev alanı içerisinde “öğrenciyi götürüp okula kaydettirmek” gibi bir husustan bahsedemiyoruz. STK’ların kamu kurumları gibi mevzuata bağlı çalışmak durumunda kalmamaları onları görece daha esnek kılmaktadır. Bu esneklik hem çalışma saatlerinde hem de göçmenlerle daha insani temelde ilişki kurma yönünde imkân sağlamaktadır. STK’ların sahada göçmenle daha yakın ilişki kurması, göçmenlerin kamu kurumlarına ulaşmalarında STK’ları birincil basamak kılmaktadır.

3.3. Göç Yönetimi ve Politikaları Süreci

Çalışma kapsamında STK’lara göç yönetimi ve politikaları süreçlerine katılıp katılmadıkları, STK’ların göç yönetimini etkileyip etkilemedikleri, politika aktörü olup olmadıkları gibi konularda da sorular yöneltmiştir. Bu kapsamda bir katılımcının görüşü şu şekildedir;

Sadece NGO’lar üzerinden bakılırsa bence etki ediliyor çünkü sahadaki bir sıkıntının gündeme getirilmesi bunun hem merkezi hem de bakanlıklar düzeyinde hem il müdürlükleri düzeyinde yansıtılması dernekler üzerinden oluyor. Ara ara istişare toplantılarına çağırılıyor. Yani ama bu ne kadar kanuna yansıyor yansımıyor bilemeyiz. Zaten illerde valilikler nezdinde şöyle bir uygulama var. Valilik eğer yeni bir kanun yeni bir uygulama bir yıl için çıkaracaksa örneğin 2022 yılında Ardahan’da yapılacak olan valilik sosyal hizmetler politikası budur denilerek bütün dernekler çağırılıyor. Bu zaten uygulamada var şu an. Çağırılıyor bir metin yazılıyor bu metin posta yoluyla veya başka yollarla STK’lara gönderiliyor. Yorumlar varsa yorumlar alınıyor. Yorum varsa ya da yoksa yorumlar nezdinde revize edilerek tekrar bu plan valilik tarafından il müdürlüklerine STK’lara ilgili paydaşlara gönderiliyor. Zaten Türkiye’de böyle bir sistem var aslında (STK 8).

Buradaki görüş kapsamında STK’ların sahada gördüklerini kamu kurumlarına aktarmaları gibi bir husus söz konusudur. Fakat buradaki asıl husus verilen görüşlerin uygulamaya yansıyor yansımadığıyla ilgili kontrol mekanizmasının net takip edilir bir şekilde olmamasıdır. Bu konudaki bir diğer görüş aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir;

Elbette ki düşünüyoruz, sonuçta bakış açımızı..... deklare ediyoruz yazılarımızla işte kamuoyu açıklamalarımızla, çok olmasa da belli kritik konularda yaptığımız şey eğitim çalışmalarısıyla bakış açımızı ürettiğimiz dokümanlarla en başta, katkı sağladığımızı, etki ettiğimizi düşünüyoruz. Görüşmelerimiz de oluyor insanlarla zaman zaman işte, onlarda da yine aktardığımız şeyler söz konusu oluyor. Etki ettiğimizi düşünüyoruz ama bu bunun dozajı nedir, ne değildir, tam hesap yapmayız (STK 7).

Bunun akabinde de STK’lara doğrudan somut etkilediğiniz bir husus var mı diye sorulduğunda örnek aşağıdaki gibi bir ifadeyle karşılaşılmıştır; “Ben bu konuda kimsenin olduğunu düşünmüyorum yani işin gerçeği devletin orda belli bir politikası var, mevzuat çerçevesinde işi yürütmeye çalışıyor (STK 3).” Politika yapım sürecinde rolünüz var mı sorununa bir STK cevaben önemsendiğini ifade etmiştir; “var bence yani burası yine Ankara temelli konuşursam önemsiyor (STK 6)” cevabına binanen somut olarak etkiledikleri bir değişiklik olup olmadığı sorulduğunda aşağıdaki cevap alınmıştır; “Yani bir sürü vaka çözüldü (STK 6)” şeklinde cevap alınmıştır. Burada daha çok sahada göçmenlerin sorunlarına binaen karşılaşılan problemlerin çözümüne yönelik adım atıldığı ifade edilmiştir.

STK’ların göç yönetimi ve politikalarını etkileyip etkilememeleriyle ilgili bir başka görüş de kamu kamu diplomasisi süreçlerinin etkili olduğu üzerinedir bu bağlamda bir katılımcı;

Kamu diplomasi anlamında evet, evet kamu diplomasisi oluyorlar. Yani bir nüfuz alanı ortaya çıkıyor. Sığınmacılar üzerinden bu sığınmacıların. Sahadaki etkinliği üzerinde rol oynayan kuruluşlar da karar

vericilere etki edebiliyorlar belli ölçüde. Siyasi partilerle temas kurabiliyorlar. Uluslararası kuruluşlarla temas kuruyorlar. Uluslararası kuruluşlar daha sonra kamu otoriteleri ile temas tutuyorlar yani (STK 14).

Şeklinde görüş verirken, somut olarak etkiledikleri bir husus olup olmadığı sorulduğunda da “Biz yer alıyoruz. Biz sözünü ettiğim koordinasyon kuruluna, X konusundaki mevzuat çalışmasına katılıyoruz. Görüşler veriyoruz.” (STK 14) şeklinde görüş vermiştir. Doğrudan yukarıdaki şekilde somut olarak göç politikası yapımına katıldığı ifade eden STK sayısı 2’dir. Yukarıdaki göç politikasını somut olarak etkilediklerini söyleyen STK’ların yanında bir diğer STK temsilcisi kısmı olarak etkilerinin söz konusunu olduğunu aşağıdaki gibi ifade etmiştir;

STK’ların göç yapımında rolü kısmi var cüzi. STK’ların Türkiye’deki göç politikalarına yaklaşımı şöyle şu anda. Göçmenlere insani yardım yapmak noktasındayız. Gıda yardımı yapmak, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamak, muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamak, STK’ların göç politikaları. Bunun önüne doğru geçmeli uyum yani biraz önce bahsettiğimiz STK-devlet birlikte çalışması veya işte uyumla ilgili. Buradaki STK’lar rollerinde cüzi bir rolleri var (STK 11).

Katılımcıdan gelen cevabın üzerine somut olarak etkilerinin olup olmadığı hususunda; “Biz bu konuda şeyi yapıyoruz, girişimlerimiz var. Etkilemeye çalışıyoruz. Ama ne kadar başarılı olacaksın, onu bile bilmiyorsun.” (STK 11) cevabı alınmıştır.

Göç yönetiminin politika yapım süreçlerinde doğrudan etkili olmamakla birlikte STK’ların zaman zaman görüşlerinin alındığı ifade edilmiştir. Bu hususta bir katılımcının görüşü şu şekildedir; “Dernekler masası geldi o şekilde yaptığımız çalışmalar nasıl, hani sizlere nasıl destek olabiliriz? Bizlerden bir isteğiniz var mı? Peki hani bazı şeylerin yaptırımı için neler gerekli görüş ve önerilerimiz alanlar oldu.” (STK 5). STK’ların kamu kurumları tarafından zaman zaman görüş alınan yapılar olarak görüldüğü sonucunu çıkarmak bu kapsamda mümkündür. Bu hususa ilişkin bir başka katılımcı da “Yani bazen doğrudan davetler oluyor, bazen açık davetler oluyor, bazen davet olmuyor.” (STK 12) şeklinde, bir diğer katılımcı “Göç idaresine faaliyetlerimize ilişkin rapor sunuyoruz. Zaman zaman düzenledikleri toplantılara davet ediliyoruz.” (STK 16) şeklinde görüş belirtirken burada görüşmelerin yapılma sıklığı ya da düzenliliği konusunda bazı sorunların olduğu görülmektedir. Bunlara ilaveten görüşmelerin sıklığının artması gerektiğine yönelik düşünceler de bulunmaktadır: “Alanda bir sürü STK var faaliyet alanları neler ve ne tip çalışma yapıyorlar. Faaliyetleri amaçlarına ulaştı mı ulaşmadı mı? Bunlara bakmak lazım. Politika yapımcılarla daha fazla görüşülmesi ve irtibat kurulması durumunda daha faydalı olunabilir.” (STK 16).

STK’ların zaman zaman görüşleri alınmakla beraber somut olarak göç yönetimi ve politikaları süreçlerine katılıp katılmadıkları sorulduğunda bir katılımcı; “Hemen hemen yokuz aslında” (STK 13) derken, başka bir katılımcı da “Biz çok olmadık yani orada, yani olamadık daha doğrusu. Çünkü yani bize böyle bir kimse ne danıştı ya da ne sordu öyle bir şey olmadı ama başka derneklerimiz belki olmuş, onu bilgim yok” (STK 9), şeklinde görüş vermiştir. Bu konuda üstteki yargıyı destekler nitelikte bir diğer katılımcı da “Kesinlikle hayır. Bize bugüne kadar kimse bir şey sormadı. Diğer arkadaşları da öyle bir muhatap aldığımı zannetmiyorum.” (STK 4), “Değiliz. Çünkü maalesef Türkiye’de her şey çok fazla politize olmuş durumda.” (STK 12) şeklinde görüş vermiştir. Bunun yanında bir katılımcı da “Türkiye gibi büyük bir ülkede bir anda göç politikalarını etkileyip dönüştürmek pek mümkün değildir (STK 18).” Şeklinde cevap vermiştir.

STK’ların kamu kurumları tarafından çağırılıp görüşlerinin alındığı hususlar olmakla beraber yukarıda da ifade edildiği üzere göç yönetimini özellikle politika yapım süreçlerinde etkilemeleri genellikle çok sınırlıdır. Bu süreçte STK’lar bazen danışılan rolünde olmaktadır bazen de herhangi bir şey sorulmayan aktörler olarak konumlanmaktadır. Bunun yanında STK-kamu görüşmelerinin belirli bir statüye bağlanması gerekmektedir. Göç politikaları yapımında etkileme düzeyi düşük olmakla beraber STK’ların göç politikalarında etkin olduğu yer neresidir? sorununun cevabı olarak belirlenen politika uygulamalarında sahada devletin yanında etkili bir aktör oldukları sonucuna varılması mümkündür. Zira STK’ları öne çıkaran hususlar başlığı altında da bu hususa yeterince değinilmiştir. STK’lar çeşitli araçlarla bazen kamunun yanında bazen de önünde gitmektedir. Bu hususta bir temsilcinin görüşü şu şekildedir;

Uygulamada zaten yer alıyoruz, uygulanmanın desteklenmesi noktasında şu an en aktif şeyler STK’lar.....Şu anda STK’larda Türkiye’de bilmiyorum tamamen örnek vericem devlette 100 tane sosyal hizmet mezunu çalışıyorsa belki buna karşılık gelecek şekilde 50 sosyal hizmet mezunu da derneklere çalışıyordur. Bu sosyal hizmet mezunları yine devletin gösterdiği standartlar çerçevesinde çalıştığı için de

siz kapasitenizi bir anda %50 artırmış oluyorsunuz. İşte STK'ların da gücü, yapmaya çalıştığı şey burda ortaya çıkıyor diyebilirim. Yani aslında STK'lar olmadan böyle bir krizin yönetilebilmesi mümkün değil. Çünkü toplumu, burda insiyatif almak isteyenleri işin içerisine sokmanız gerekiyor. Bu noktada da aktif STK'lar bunu çok iyi bir şekilde Türkiye'de yürütüyor diyebilirim (STK 8).

Bunun yanında yine STK'ların göç politikası uygulayıcılarından olduğuyla ilgili şu örnek "STK'lar, evet, operasyonel anlamda kamu kurumlarının belli ölçüde uzanamadığı yerlerde sahada etkin görev üstlenebilirler, üstleniyorlar." (STK 8) konuyu netleştirmek için yeterli olsa da önceki bölümlerde ele alındığı üzere STK'ların yaptıkları tüm faaliyetler aslında doğrudan politika uygulama sürecinde rol alındığının belirgin bir görünümüdür. STK'lar aracılığıyla kamu kurumlarının ulaşabildiği göçmen sayısı artarak uyum süreci hızlandırılmakta ve yardım dağıtımı hususunda mesafe kat etme süresi kısalmaktadır.

3.4. Sivil Toplum Kuruluşlarının Güçlendirilmesi Konusu

STK'ların göç yönetimi ve politikaları süreçlerinde etkili olmaları için üzerinde durulması gereken hususlar sorulduğunda bir katılımcı durumu şu şekilde ifade etmektedir; "STK'ların politika aktörü olabilmesi için öncelikli olarak göç ve göçmen konusunda kendilerini geliştirmeleri lazım." (STK 11). Bunun yanında kendilerini geliştirmeye beraber önemli diğer husus belli alanda uzmanlaşma hususudur: "spesifik alanlara yönelmemiz lazım" (STK 3) şeklinde ifade edilmektedir.

Göç konusuyla ilgili uzmanlık bilgisine sahip olan hatta göçün içerisinde de spesifik bir alan üzerine yoğunlaşan STK'nın bunların yanında "STK'ların da daha profesyonel çalışması lazım." (STK 12) görüşünde de ifade edildiği üzere profesyonel düzeyde faaliyetlerini yürütmesi gerekmektedir. Zira sivil toplumculuk başlı başına profesyonel bir alandır. Bu konudaki bir başka eleştiri de bir temsilciden "Bence amatör kalıyorlar." (STK 13) şeklinde gelmiştir. Bu amatörlüğün aşılması için de gelen öneri "Bir kere STK'ların mutlaka kendi içinde politika geliştirme birimlerinin olması gerekiyor bu konuyu çalışmaları konuda Türkiye'nin hem stratejisini çalışmaları, bunlar nasıl dönüştürülebilir? Bir ekibin kurulması hemen her STK'da. Varsa hukukçuların çalışması olabilir." (STK 14) şeklindedir.

STK'ların etkili bir aktör olması için vurgulanan bir diğer husus yapılan projelerin ve getirilen önerilerin gündelik hayata dokunması ve ayakları yere basan öneriler getirmesi gerektiğidir. Bu husus "Daha gerçekçi, daha reel, daha gündelik ihtiyaçlara odaklanan. Daha somut yaklaşımlar sergilenmesi gerekir." (STK 14) şeklinde ifade edilmiştir. Bu husustaki diğer görüş ise "Faaliyet gösterecekleri toplumla ilgili toplulukla ilgili yeteri kadar bilgiye sahibi olması lazım. İçinde yaşamış olduğu toplumun beklentileriyle göçmenlerin beklentilerin neler olduğunu. İyi bir şekilde analiz etmesi lazım." (STK 11) ifadesidir. Bu ifadede görüldüğü üzere yapılması gerekenler birbirinden tamamen bağımsız değildir. Zira alana hitap edecek proje üretmek aynı zamanda alanı bilmeyi de zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple de dikkate alınması için kamunun önünde seyretmesi gerekmektedir. Aynı zamanda da "STK'lar doğru konumlanmalı doğru proje yürütmeli kamunun yeterli personeli olmayan yerlerde STK'lar aldıkları projelerle kamuyla iş birliği sağlanması gibi faaliyetler göstermelidir." (STK 16). Bu hususu bir başka STK aşağıdaki gibi ifade etmiştir.

Anlamli, anlamlı tutarlılığı olan yaklaşımlar sergilenmez gerekir. Tutarlılığı olan, ayakları yere basan, göçmenin ve Türk göç yöneticilerinin ve birimlerin işini kolaylaştıracak, onlara ön olacak, kapı açacak. Onları uyandıracak, onların düşünemediğini düşünebilecek, orijinal şeylerle fikirler üretebilirse kamudaki göç yönetimi mutlaka bunu dikkate alacaktır (STK 15).

Uzmanlaşma hususunun yanında STK'ların politika süreçlerinde etkin olmalarında önemli bir husus "Akademik ve yarı akademik çalışmalara da açık olmaları lazım iş birliklerine" (STK 12) diye ifade edilirken bu konuda STK'ların üzerinde durduğu hususlardan biri ön plana çıkmaktadır. Zira görüşme kapsamında STK'ların bir araya gelmeleri gerektiği hususu çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Devletten beklenenler kısmında da değinildiği üzere STK'lar bir araya gelme hususunda pek başarılı değillerdir. Bunun için de bir araya gelme hususu özellikle vurgulanmaktadır. Kısaca "STK'ların ortak çalışması lazım." (STK 3) diye ifade edilebilecek bu hususta, STK'ların daha etkili olmaları için gerekli bir araya gelme hususunu bir temsilci aşağıdaki gibi ifade etmiştir;

STK'lar tek başına çok fazla etkin değiller belki bir araya gelerek bir güç oluşturmaları, bir baskı grubu gibi çalışmaları önemli. Yoksa tek başına bir STK'nın etkin olabileceği bir konjonktür yaşamıyoruz. Tek başına

bir STK etkinse eğer bu aslında o sadece tek başına bir STK değil ciddi bir backgroundu var veya işte şey tabanı var demektir oy tabanı var demektir veya ciddi bir kamuoyu etkileyebilecek güce sahip demektir ki böyle bir yapı zaten yok (STK 7).

Yukarıdaki STK'nın da ifade ettiği üzere STK'lar tek başlarına Türkiye gibi güçlü devlet geleneği olan bir yapı içerisinde sessiz ve etkisiz kalmaktadırlar. Bu hususun aşılmasında da bir araya gelmeleri en temel gereksinimlerden hatta zorunluluklardan birini meydana getirmektedir. Bu hususa ilişkin yukarıdaki ifadeyi destekleyen bir başka söylem de aşağıdaki gibidir;

Aslında biraz federasyonlaşmanın ihtiyacı var bence. Yani bazı kurumlar federasyon haline gelmeli, yani birleşik hareket etmeli, özellikle federasyon ve konfederasyonlar olmalı sivil toplumda da. Maalesef bu insani yardım kuruluşlarında bu biraz zayıf şu anda bir tane federasyonları yok. Toplu ses çıkarabilmek babından organizasyon babından herkes ayrı bir kafada kendine göre çalışıyor. Yani organizasyon eksikliği var (STK 13).

4. Bulguların Değerlendirilmesi ve Tartışma

Çalışmanın bulgularına göre, göçe yönelik çalışan STK'lar sahada faaliyet göstermeleri aşamasında öncelikle mesai odaklı çalışmamalarının sağladığı esneklikle klasik bürokrasiden ayrılmaktadır. Ayrıca gönüllü çalışma hususu bir ölçüde göçmenlerle daha iç içe olmaya ve göçmenlerin güvenini kazanmaya imkân sağlamaktadır. Zira kamu personelinin konuya mevzuat temelli bakmak durumunda olduğu noktada STK çalışanları insani temelden bakma eğilimi içerisinde bulunmaktadır. Bu bağlam Güldalı 2022 çerçevesinde de değerlendirildiğinde benzer bulgulara ulaşıldığı görülmektedir. Bu hususlar bir araya geldiğinde de STK'lar göçmenlere daha kolay ulaşabilir duruma gelmektedir. Bu durumda STK'lar göçmenlerin kamu kurumlarına ulaşmasında bir köprü vazifesi görmektedirler.

Göç yönetimi ve politikalarına ilişkin STK'ların rolü ele alındığında özellikle politika oluşturma safhasında STK'ların rolünün çok sınırlı olduğu görülmüştür. STK'lar kamu diplomasisi yaparak etkilemeye çalışsalar da bu çerçevede Yılmaz Dağcı 2021'deki çalışmada da görüldüğü üzere STK'ların göç politikaları üretim sürecinde yer almadığı görülmektedir. Zira bazı STK'lar etkiledikleri kanısını savunmakla beraber etki düzeyinin ne olduğu konusunda net bir şey söylemek mümkün değildir. Bunun yanında bazı STK'lar da politika belirleme süreçlerinde etkilerinin olmadığını açık olarak ifade etmektedir. Bu bağlam Köksal 2020'yle beraber düşünüldüğünde de alınan görüşlerin uygulamaya geçilmesi şeklinde de söz konusu olabilmektedir. Akbaş Demirel'in 2021 tarihli çalışmasıyla beraber düşünüldüğünde sahada STK'larla beraber çalışmama ama faaliyetlerine de engel olmama gibi durumların söz konusu olduğu da görülmektedir. Politika yapım süreçlerinde STK'ların etkileri sınırlı olmakla beraber özellikle operasyonel olarak devletin yanında yardımcı bir pozisyonda buldukları görülmektedir. STK'ların görece aktif olduğu alanlara ilişkin benzer bir ifade İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi'nin 2013 tarihli raporunda da görülmektedir. Aradan geçen 10 senelik periyotta STK'lar halen devletin ulaşmada güçlük çektiği alanlarda etkili olmaktadır. Zira bu husus bazı belediyelerin göçmenlere ulaşmak için STK'lardan yardım isteği şeklinde bulgulara yansımıştır. Bu hususların yanında Erdoğan 2018'de de görülen koordinasyonsuzluk sorunları da devam etmektedir.

STK'ların göç yönetiminin politika geliştirme süreçlerinde yer almalarının önündeki sorunlar STK'ların kendi iç dinamikleri bağlamında ele alındığında öncelik STK'ların belirli alanlarda uzmanlaşmaları ve politika geliştirme birimleri kurmaları gerekmektedir. Bu iki hususla beraber hem profesyonelleşme sağlanmasının önü açılacak hem de doğru proje yürütme imkânı ortaya çıkacaktır. Ayrıca STK'lar arası iş birliklerinin geliştirilmesi de güçlü bir bürokratik geleneğe sahip Türkiye'de STK'ların daha güçlü şekilde devlet nezdinde temsiline imkân sağlayacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada STK'ların göç yönetimi ve politikası özelinde sürecin aktörü olup olmadıkları konusu ele alınmıştır. Çalışmanın bulguları kapsamında STK'lar sahada devletin yükünü ciddi derecede hafifletmektedir. Konuya göç politikası döngüsü çerçevesinde bakıldığında STK'ların politika üretim süreçlerinde yer almadığı görülmektedir. STK'lar çeşitli vesilelerle kendileriyle görüşüldüğünü ifade ederken somut olarak etkiledikleri olay sorulduğunda verilen örnekler bir elin parmaklarını geçmemektedir. Ayrıca, bir katılımcının da ifade ettiği üzere; Türkiye gibi büyük bir ülkede göç politikasını etkilemenin pek mümkün olmadığı kabul edilmektedir. Hem literatürdeki çalışmalar hem de bu çalışmanın bulguları, verilen politika önerilerinin uygulamaya geçme süreçlerini kontrol etme mekanizmalarının olmadığı/eksik olduğu argümanının haklılığını göstermektedir.

STK'ların göç politikalarının uygulanmasında devletin yanında hem yük azaltıcı hem de sokak düzeyi bürokrasinin uzanamadığı yerlerde belirlenen politikaların uygulama aktörü olarak yer aldığı hem literatürde hem de bulgularda görülmektedir. Bu bağlam, Çaha 1994'le beraber düşünüldüğünde STK'ların "devletin taşra örgütü gibi çalışma" durumu da devam etmektedir. Zira burada STK'ların göç politikaları yapımında baskı unsuru olarak politika belirleme süreçlerine etkisinden ziyade belirlenen politikaların uygulanmasında daha etkin olduğu vurgulanmalıdır. Bu çalışma kapsamında STK'ların göç yönetiminin ve politikalarının aktörü olup olmadığı sorusunun cevabı bağlamında "evet STK'lar göç politikasının aktörüdür fakat oyunun yönetmeni devlettir" demek doğru olur. STK'ların işin mutfağına girme süreçleri çok sınırlı kalmaktadır. Acar 2015'teki STK-devlet ilişkilerine dönecek olursa burada STK'ların durumu destekleyici-dayanışmacı bir durumdadır. Aynı zamanda Najam 2000'deki klasikleşmiş 4C şablonuyla STK-yönetim ilişkilerine bakıldığında da iş birliği ve tamamlayıcılık ilişkileri bir arada görülmektedir. Gıda yardımları dağıtımı ve entegrasyona yönelik faaliyetler iş birliği olarak adlandırılabilir. Aynı zamanda devletin ulaşamadığı bazı alanlarda STK'ların yardımcı olduğu durumlar tamamlama kapsamında değerlendirilmektedir. Zira göç konusunda STK'lar genellikle devletin kendilerine verdiği rolü oynayan konumunda bulunmaktadırlar. Karşı karşıya gelme durumuna ilişkin somut bir örneğe rastlanmamıştır. Son olarak Najam'ın tablosuna bağlamında STK'ların bir kısmının gelir kapısına dönüşmesi hususu bağlamında katılma durumundan söz edilebilir zira burada devlet hizmet görme: STK gelir elde etme motivasyonu ile çalışırken benzer stratejiler gösterilebilir.

STK'ların politika üretim sürecinde yer alması hususunun STK'ların spesifik alanlara yönelmesiyle mümkün olduğu sonucuna varılmıştır. Genel olarak göçle ilgili faaliyet göstermekten ziyade salt eğitim hatta eğitim içerisinde de çalışma alanının (dil eğitimi gibi) sınırlandırılmasının yanında STK'ların kendi içerisinde profesyonel politika geliştirme birimlerinin olması ve bu hususun projelendirme yoluyla güçlendirilmesi hususu elzem görünmektedir. Proje geliştirme konusunda da ayakları yere basan sorunlara cevap oluşturan projeler geliştirilmesi gerekmektedir.

Çalışmanın bulgularında bazı katılımcıların başarılı bulduğu, bazılarının da geliştirilmesi gerektiğini ifade ettiği STK-Kamu ilişkilerinin yanında gönüllü/STK çalışanı-memur karşılaştırması olarak ele alınabilecek bir konu ortaya çıkmaktadır. Güldalı 2022'de ifade edildiği üzere kamu görevlilerinin zaman zaman sorumluluktan kaçmaları gibi bir durumun söz konusu olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın bulgularında bu hususun nedenleri arasında kamu görevlilerinin yasalarla çizilmiş yetki alanı, memuriyet sorumluluğu kapsamında 8-5 temelli sorumluluk anlayışının yanında STK gönüllülerinin/çalışanlarının daha esnek olmaları, göçmenlerle daha iç içe olmalarından kaynaklı kamunun elinin ulaş(a)madığı yerlerde de aktif olarak çalışmaları, mesai mefhumunun kamudaki gibi olmaması ve STK'ların kamunun güvenlik odaklı yaklaşımının yanında doğası gereği konuya daha insani ve hak temelli bakmaları hususları bir araya geldiğinde gönüllülerin/çalışanların kamu personeline göre göçmenlere ulaşmada ve iletişim kurmada daha başarılı oldukları yönünde bulgular elde edilmiştir.

Son tahlilde, göç yönetiminde özellikle göç politikalarının yapımında STK'ların etkileri sınırlıdır. Bürokrasinin başat aktör olma geleneği devam ederken özellikle politika uygulama ve sahada safhasında, yoğun bir göçmen nüfusun Türkiye'ye gelmesi ve STK'larının yasal çerçevede sürece dahil edilmesiyle STK'lar sahada daha etkili hale gelmiştir. STK'lar sahada zaman zaman kamu personeline göre daha aktif görev yapmakla beraber STK'ların belirli alanlarla uzmanlaşmalarını, politika geliştirme gibi konular üzerine odaklanmalarını da göç politikası yapım süreçlerinde etkili olmalarına engel teşkil etmektedir.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %50 İkinci Yazar %50

Etik Komisyon Onayı: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Etik Komisyonu, 23.02.2022 tarih, 02 sayılı ve 25.05.2022 tarih 07 sayılı toplantılarında etik kurul izni alınmıştır.

Finansal Destek: Sorumlu yazar doktora tezi yazım aşamasında Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'ndan burs almıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ACAR, M. (2015). Kamu politikası perspektifinden sivil toplum-devlet ilişkileri: Bir çerçeve önerisi. *Yasama Dergisi*, (29), 58-83.
- AHMAD, F. (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu* (Çev. Y. Algan). Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- AKBAŞ DEMİREL, C. (2021). *Türkiye'de göç ve iltica alanında çalışan sivil toplum aktörleri: bir ağ yaklaşımı* (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

- BOSSWICK, W. ve BORKERT, M. (2011). The case of Germany. In *Migration Policymaking in Europe. The Dynamics of Actors and Contexts in Past and Present* (pp. 95-128) Amsterdam: AUP.
- BRUQUETAS CALLEJO, M. M., GARCÉS-MASCAREÑAS, B., MORÉN-ALEGRET, R. ve RUIZ-VIEYTEZ, E. (2008). Immigration and integration policymaking in Spain, IMISCOE Working Paper.
- CAROTHERS, T., ve BARNDT, W. (1999). Civil society. *Foreign Policy*, 18-29.
- ÇİHAN, A. ve DOĞAN, İ. (2007). *Osmanlı toplum yapısı ve sivil toplum*, 3F Yayınevi.
- ÇAHA, Ö. (1994). Osmanlı'da sivil toplum. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(3), 79-99.
- ÇELİK, F. (2023). *Türkiye'de göç yönetiminde sivil toplum kuruluşlarının rolü* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERDOĞAN TOSUN, G. (2005). Türkiye'de devlet-sivil toplum ilişkisi ve demokrasinin pekişmesinin önündeki engeller, içinde L. Sunar (Ed), *Sivil toplum ve demokrasi* (s. 123-143). Kaktüs Yayınları
- ERDOĞAN, M. M. (2018). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ERDOĞAN, M. M. (2020). *Suriyeliler Barometresi-2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*: SB 2019. Orion Kitabevi
- GÖKSEL, D. N. ve GÜNEŞ, R. B. (2005). The role of NGOs in the European integration process: The Turkish experience. *South European Society and Politics*, 10(1), 57-72.
- GÜLDALI, O. (2022). *STK Perspektifinden İzmir'de Göçmen ve Sığınmacılara Yönelik Ayrımcılık ve Sosyal Dışlanma: Sosyal Hizmetin Temel İlkeleri Bağlamında Bir Değerlendirme* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- HEPER, M. (2012). Türkiye'de Devlet Geleneği, Çev. Nalan Soyarık, DoğuBati Yayınları, 4. Baskı.
- İNTERNET 1: <https://www.frenchrefugeecouncil.com/integration-workshops> (Erişim Tarihi: 11/04/2022).
- İNTERNET 2: <https://www.entraide-pierrevaldo.org/en/our-association/our-project/> (Erişim Tarihi: 11/04/2022).
- İNTERNET 3: <https://www.dako-ev.de/en/> (Erişim Tarihi: 15/04/2023).
- İNTERNET 4: <https://www.solidaritynow.org/en/orama-praxi/> (Erişim Tarihi: 18/04/2023).
- İNTERNET 5: <https://acoge.org/quienes-somos/> (Erişim Tarihi:28/04/2023).
- İNTERNET 6: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm> (Erişim Tarihi: 31/03/2023).
- KEYMAN, E. F. (2004). Avrupa'da ve Türkiye'de sivil toplum. *Sivil toplum ve demokrasi Konferans Yazıları*, (3).
- KÖKSAL, I. (2020). *Hak Savunusu Yapan Sivil Toplum Kuruluşlarının Suriyeli Mülteciler Odağında Sosyolojik Analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- NAJAM, A. (2000). The four C's of government third Sector-Government relations. *Nonprofit Management and Leadership*, 10(4), 375-396.
- PAPADOPOULOS, A. G., CHALKIAS, C. ve FRATSEA, L. M. (2013). Challenges to immigrant associations and NGOs in contemporary Greece. *Migration Letters*, 10(3), 342-358.
- SEYREK, D. M. (2010). The Roots of Turkish civil society: The Ottoman period, *Turkish Studies*, Vol 5/4 1421-1447.
- SPENCER, S. (2017). *Migration policy making in europe: challenges and opportunities for civil society. a short review for the social change initiative*. Spring.
- ŞAYLAN, G. (1974). *Türkiye'de kapitalizm bürokrasi ve siyasal ideoloji*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- TOPRAK, B. (1988). The state, politics, and religion in Türkiye. In Metin Hepar ve Ahmet Evin (Ed.), *State, Democracy, and the Military in the 1980s* (pp. 119-136). Walter de Gruyter
- TOPRAK, B. (1996). Civil society in Türkiye. In Ed Augustus Richard Norton *Civil Society in the Middle East, Volume 2* (pp. 87-118). E. J. Brill, Leiden.
- YILMAZ DAĞCI, A. (2021). *Sivil Toplum Kuruluşları Aracılığıyla Türkiye'deki Mülteci Kadın Güçlenmesine Uzmanların Görüşler* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü